

НАУКОВО-ТЕХНІЧНА ІНФОРМАЦІЯ

ПРО ДЕЯКІ ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ПОМИЛКИ У НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЯХ

Наукові публікації, підручники, методичні посібники, які видаються українською мовою, останнім часом нерідко мають стилістичні, фразеологічні та термінологічні помилки.

Українській науково-технічній спільноті, яка навчалася, спілкувалася і писала свої твори російською мовою, часто дуже важко перейти до використання питомих українських термінів і словосполук, особливо коли вони не співпадають зі звичними (російськими). На це є багато причин. У цій статті зроблена спроба проаналізувати їх та навести приклади правильного використання чинної української наукової термінології.

Одна з причин таких помилок – спроба піти найлегшим шляхом. Наприклад, використати яку-небудь систему автоматичного перекладу. Але автомат не розуміє багатозначності деяких понять і не знає, яке саме треба використати у даному контексті. Тому й виникає «електрохарчування» замість «електроживлення». Автомат перекладає навіть «ГОСТ ...- 85» як «ДСТУ ...- 85», хоча у 1985 році не було ніякої держави України зі своїми власними стандартами. Вирази типу «показатель (чого-нибудь) составляет...» перекладаються як «показник (чого-небудь) складає...». Термін «складати» за словником [1] означає розміщувати у певному порядку, збирати до купи, з'єднуючи окремі частини, отримувати єдине ціле. Якщо мова йде про «бути чимось, складати якусь кількість, сукупність», треба використовувати термін «становити».

Іноді людина орієнтується на власні уявлення про терміни, сталі вирази, особливо коли вони співзвучні російським. Наприклад, «вірне рішення». Згідно з [1] слово «**вірний**» означає такого, хто постійний у поглядах, почуттях; хто відповідає певним правилам або дотримується догматів тієї чи іншої релігії. Точному результату, рішенню відповідає термін «**правильний**». Часто можна зустріти переклад виразу «в качестве фактора...» як «**в якості** чинника...», а повинно бути «**як** чинник...». Аналогічно має бути «брати участь» замість «приймати участь», «засвідчувати» замість «завіряти» і т.п.

У технічній літературі іноді зустрічаємо вирази типу «енерго**зберігаючі** технології». Згідно з [1] поняття «збереження», «зберігати» означає: «зберігати, тримати цілим; тримати що-небудь, оберігаючи від псування». Тобто цей термін підходить до діяльності музеїв, складів. Якщо мова йде про електричну чи яку-небудь іншу енергію або гроші, то їх можна «зберігати невтраченими; нагромаджувати внаслідок дбайливого використання» [1]. Цим діям відповідає українське слово «**заощаджувати**». Отже, логічним буде використання термінів, подібних до «енерго**ощадних** технологій».

Аналогічна справа з «оточуючим середовищем». Термін «**оточуючий**» у словнику [1] має помітку «рідко». Власне «оточення» означає будь-яку навколишню обстановку, яка оточує кого-небудь. Словник наводить поняття «навколишнє середовище» з поміткою «тільки недок.», тому що термінологічні стандарти для цього поняття передбачили термін «**довкілля**» [2].

Ще один шлях – некритичне використання запозичень або кальок з інших мов. Звичайно, запозичення необхідні, якщо вони збагачують мову, дозволяють описовий термін з декількох слів замінити одним словом. Сьогодні у науковій літературі з'явилася безліч запозичених термінів переважно англійського походження, які використовуються не завжди доречно. Справа фахівців проаналізувати їх і, можливо, знайти їм відповідники в українській мові.

Однак найбільше кальок з російської мови.

Наприклад, досить часто в українських науково-технічних текстах можна зустріти термін «**деформація**» для означення і процесу зміни форми чи розмірів тіла без зміни маси, і для визначення величини цієї зміни. Це пов'язане з тим, що звична нам російська мова в обох випадках використовує саме цей єдиний термін. Проте українські термінологічні словники [1–3] для означення процесу зміщення точок тіла під час його навантаження використовують термін «**деформування**», а для означення його кількісної характеристики – термін «**деформація**».

Багатозначний російський термін «течение» може означати і рух води у річці, і зміну часу, і деформування металу під дією сили. В українських текстах рух металу при деформуванні нерідко називають «течією». Словник [1] називає «безперервний рух великої кількості чого-небудь» **плином**. В українській мові «течія» скоріше означає рух води у річці, а при обробленні тиском руху металу більше підходить термін «**плин**». Звідси й похідні від нього терміни: «**плинність**», «**рідкоплинність**».

«Прокатка». У багатьох україномовних публікаціях та у словнику [4] це просто «прокатка», «rolling». Словник [2] наводить переклад «вальцювання», а словник [5] – «прокатування». Словник [6] перекладає термін «rolling» як «вальцювання, прокатування». Тобто, у даному випадку для позначення процесу мають право на існування обидва терміни: і «**вальцювання**», і «**прокатування**».

«Рост» (наприклад, зерна у металах). Словник [4] має один переклад: «ріст (зерна)», «(grain) growth». Словник [2] дає «зростання (тріщини)», а словник [5] – збільшення, зростання». Словник [6] дає повніший переклад: «зростання, приріст, ріст». Щоб уникнути калькування, в українській мові для позначення процесу збільшення розміру слід використовувати термін «**зростання**», а для позначення кількісної характеристики – «**ріст**».

ДСТУ 2825-94 [7] вважає, що «здатність об'єкта зберігати при навантаженні стан, що відповідає його функціональному призначенню», – це «**несівна здатність**». Це пряма калька з російської «несущей способности». Тлумачний словник [1] пояснює, що українське слово «несіння» та похідні від нього прикметники пов'язані з кладкою яєць птахами. Словник [2] дає з цього приводу таке пояснення. Російське слово «несущий» слід перекладати як «носієний», якщо мова йде про властивість матеріалу, конструкції. Слово «способность» перекладається як «здатність», якщо мається на увазі властивість, і як «спроможність», якщо треба передати можливість об'єкта виконувати притаманну йому функцію. Власне ця спроможність означає по своїй суті можливість конструкції **витримати** навантаження під час експлуатації. Враховуючи все вищезазначене, треба визнати термін «несівна здатність» недоцільним до вживання. НТК з питань термінології при Держспоживстандарті України рекомендував замість нього термін «**тримкість**».

Треба зазначити, що у деяких випадках спостерігається необґрунтоване намагання повернутися до термінології 20-х років минулого століття. Наведемо декілька прикладів.

«Заготовка». Як напівпродукт, «workpiece», у словнику [4] цей термін перекладається як «заготовка». У словнику [2] напівпродукт називається «заготівень». У словнику [5] переклад розширюється: «заготовка, заготівка, заготованка». Причому, біля останнього є помітка: для металів. З урахуванням практики, що склалася на сьогодні, для металевого напівфабрикату краще залишити термін «**заготовка**».

«Лист (металлический)» у словниках [2, 4] перекладається як «лист», «sheet», а у словнику [5] – як «аркуш» для сталі та скла. Словник [6] перекладає термін «metal sheet» як «лист металу». Отже, термін «аркуш» варто застосовувати для паперу, картону, дикту і т.п., а для металу – «**лист**».

«Усадка». Словники [4, 5] перекладають цей термін, який означає зменшення розмірів вилівка під час кристалізації, однаково: «усадка», «shrinkage». У словнику [2] процес зменшення розмірів позначається як «осідання», його наслідок – як «осід», а у словнику [6] відповідно – «зсідання» і «зсідлість». Проте від останніх важко утворити похідні терміни, наприклад, перекласти термін «усадочная раковина». У словниках [4,5] пропонується: «усадочна раковина», «shrinkage cavity». Словник [2] називає раковину на металі «сказ». Словник [6] перекладає згаданий вище англійський термін як «зісла раковина». Враховуючи досвід сучасної наукової літератури, на нашу думку, варто використовувати терміни «**усадка**» і «**усадкова раковина**».

«Сплав» і «стоп». Більшість словників [1–5] розглядають процес переходу речовини з твердого стану у рідкий внаслідок нагрівання і як «плавлення», і як «топлення». Тому похідні від них терміни утворюються на основі коренів **–плав-** і **–топ-**.

У словнику [1] термін «сплав» означає складну речовину, яка утворюється при твердінні рідких систем з двох або більше простих речовин. Сплав отримують **сплавленням** – з'єднанням шляхом плавлення вихідних компонентів [1]. Проте словник [3] визначає, що таку складну металеву речовину можна отримати **стопленням** вихідних компонентів. А під «сплавом» він розуміє сплавляння деревини річками. Одночасно словник [1] зауважує, що стоп – «те саме, що й сплав» і стоплювати – це «розплавивши кілька речовин, з'єднати їх в одне ціле».

Отже, за своєю етимологією (сплавляти, стоплювати) терміни «**сплав**» і «**стоп**» мають однакове право на існування і використання у науково-технічних текстах. Тим більше, що за часи радянської влади термін «сплав» набув в українській мові значного поширення як запозичення з російської мови.

У деяких випадках доводиться чути, що української наукової термінології немає. Це не відповідає дійсності. Практично для всіх галузей науки і техніки розроблені термінологічні стандарти, які з часом удосконалюються. Фахівцю треба знайти їх, ознайомитися і побороти своє несприйняття термінів, які здаються йому неправильними.

Серед термінологічних стандартів дуже важливим для практичного використання є ДСТУ 3966:2009 [8]. Справа у тому, що російські терміни, пов'язані з діями, процесами, явищами можуть перекладатися на українську мову по-різному залежно від контексту. Інакше кажучи, одному російському терміну в українській мові відповідає декілька різних термінів. При перекладі стандарт вимагає відрізнити, що означатиме український термін: дію, подію чи наслідок. Адже у російській мові всі вони позначаються одним словом.

Під **дією** розуміють процес, який ще не скінчився, відбувається зараз. Відповідні терміни утворюються від дієслів **недоконаного** виду за допомогою суфіксів **–нн-** та **–тг-**. **Подія** означає те, що вже відбулося, сталося. Ці терміни дозволяють розглядати технологічний процес, процедуру в цілому. Вони утворюються від дієслів **доконаного** виду. **Наслідок** – це результат процесу: виріб, документ і т.п. Ці терміни можуть не мати спільного кореня з термінами, які означали відповідну дію.

Розглянемо декілька прикладів.

«Обработка» (у тому числі й «термообработка»). Словник [2] як переклад наводить три терміни: «обробляння, оброблення, обробіток»; словник [5] – «обробляння, оброблення, обробка». Словник [6] перекладає термін «treatment»

як дію «обробляння, опрацювання» і як наслідок – «обріб». Звична більшості з нас «обробка» означає лише наслідок.

«Нагрів». Словник [5] розрізняє дію – «нагрівання» і результат – «нагрів». Словник [2], як і словник [6], наводить всі три терміни згідно з ДСТУ [8]: «нагрівання, нагріття, нагрів».

«Отжиг». У словнику [5] маємо лише означення процесу: «відпалювання (металу)», у словниках [2, 6] є три терміни – «відпалювання, відпалення, відпал».

«Отпуск». Словник [5] наводить два терміни: «відпускання, відпуск (результат)», а словники [2, 6] всі три – «відпускання, відпущення, відпуск».

Аналіз використання української науково-технічної термінології у наукових публікаціях показує, що на сьогодні зберігаються певні розбіжності у використанні деяких термінів. За наявності великого обсягу чинної термінології треба уникати калюк, канцеляризмів, іншомовних запозичень. Термінологічні непорозуміння пов'язані скоріше з лінощами або небажанням добирати питомі українські слова і терміни. Треба лише виявити інтерес, зацікавленість у точному терміні або вислові. Не треба боятися багатозначних термінів для означення того чи іншого процесу (явища), а треба уникати помилок, неточностей, невластивих українській мові термінів.

Список літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К., Ірпень: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Російсько-український словник з інженерних технологій / Укл. М.Ганіткевич, Б.Кінаш. – Львів, 2004.
3. Російсько-український науково-технічний словник / Укл. В.Перхач, Б.Кінаш. – Львів: Обл. кн. друкарня, 1997. – 456 с.
4. С.І.Пінчук, С.І.Губенко. Фізичне матеріалознавство. Російсько-українсько-англійський термінологічний словник. – Дніпропетровськ : РВА «Дніпро-VAL», 2009. – 380 с.
5. Онлайн-словник АBBYY Lingvo www.lingvo.ua/uk/Translate/ru-uk/
6. О. Кочерга, Є. Мейнарович Англійсько-українсько-англійський словник наукової мови (фізика та споріднені науки) ; ч. I – англійсько-українська. Вінниця : Нова книга, 2010. – 1384 с.
7. Розрахунки та випробування на міцність. Терміни та визначення основних понять: ДСТУ 2825-94. – [Чинний від 1998-01-01]. – К. : Держспоживстандарт України, 1998. – 42 с.
8. Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять : ДСТУ 3966:2009. – [Чинний від 2010-07-01]. – К. : Держстандарт України, 2010. – 32 с.

Одержано 23.04.2015

© Канд. техн. наук В. М. Плєскач

Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя

Pleskach V. About some terminological errors in scientific publications
